

NYELVI IGÉNYTELENSÉGÜNK GYÖKEREI

D E T K I G Y Ö N G Y I

Az egyénnek a társadalmi életbe való beilleszkedését és az ott való hatékony részvételhez szükséges szabályok, normák elsajátítását szocializációnak nevezük. Olyan folyamat ez, amelynek során az egyén valamely kultúra sajátosságait: tapasztalatait, viselkedésmintáit, hagyományát, elvárásait befogadja. Ám a társadalomban való sikeres helytállásnak nyelvi feltételei is vannak, így „a nyelvi szocializáció ennek következtében igen fontos, adott esetben döntő következményekkel is járhat az egyén életének alakulására” (Réger 1990).

A nyelvi szocializáció tulajdonképpen azon szabályok összességének helyes alkalmazását jelenti, amelyeket az egyén egy adott közösség tagjaként, mint a társadalom nyelvhasználati normáit elsajátít, és a mindenkori megnyilatkozásaiban követ. Egy nyelv elsajátításával nemcsak a kommunikációs rendszernek jutunk a birtokába, nemcsak annak grammatikáját és szókészletét tanuljuk meg, de olyan tudásegészre is szert teszünk, amellyel egyetemben képesek vagyunk az adott nyelvet a beszédhelyzetnek megfelelően alkalmazni. Tehát a nyelvi és a kommunikációs szabályok elsajátítása egyszerre történik. Valamely nyelvközösség és kultúra aktív tagjává válni egyenlő a beszédképességgel. Az interiolizált (elsajátított) nyelv szabályrendszere társadalmi érvényű, konvención alapuló, a beszélőn kívül áll, így a nyelv elsődlegesen e halmaz formájában létezik, és csak másodsorban jut kifejezésre a beszélő tudatában.

Mindennek vetületében a nyelvi igénytelenség gyökereire kívánok rávilágítani, azt kutatva, hogy miből fakad az a nyelvi restség, amely körülvesz bennünket, amely minduntalan rátelepszik általában is, de különösen a jugoszláviai magyarság szellemére, és az írók, tanárok, nyelvművelők tevékeny gárdája ellenére is megtapad, és csak nehezen levetkezhető.

Valójában a nyelvvel szemben tanúsított igénytelenség gyökerei már kisgyermekkortól kitapinthatók. Nyilvánvaló, hogy ekkor kerül az egyén a közösségbe, környezetébe való beilleszkedésével válik igazán tagjává a társadalomnak. A kisgyermekkor jelentős szakasza a nyelvközösségbe való beolvadásnak, s ebben a szülők szerepe a döntő, ugyanis a gyermek világát legszűkebb környezete, a család határozza meg. A szülő a maga tapasztalatait, viselkedési módjait és nyelvi mintáit átruházza gyermekére, és arra ösztönzi a gyermeket, hogy az hasonlóan gondolkodjon, cselekedjen. A gyermek követi a szülők utasításait, igyekszik megfelelni azoknak, mert azt tapasztalja, hogy engedelmessége révén dicséretben és szeretetben részesül. Azt a nyelvet tanulja meg, amelyet szüleitől hall, ha azok nákolnak/suksükölnek, a gyerek ugyancsak átveszi azt, tökéletesnek véli, hisz csodálja és tiszteli szüleit, és csak később, az iskolában döbben rá a ragozások különbözőségére, esetleg más nyelvbeli hibáira. Mivel a kisgyermek állandóan együtt van szüleiével, azonosul velük, utánozza szokásaikat, viselkedésüket, beszédmódjukat. Éppen ezért van szükség arra, hogy a szülők már az első években, az implicit (nem kifejtett) nevelés idején példát mutassanak gyermekeiknek. Tehát a családalapítók jelentős mértékben hatnak a születendő generációra, azok szemléletére, a dolgokhoz való hozzáállására, nyelvük igényes kialakítására.

Iskoláskorban azonos érdeklődési körű, általában homogén nyelvet és stílust képviselő és közvetítő kisebb-nagyobb csoportokat alkotnak a diákok. Ha a nyelvi igényességre való nevelés eddig váratott magára, tovább egy percig sem szabad késleltetni. Rendkívüli szerep jut a tanároknak, akiktől elvárando, hogy igényes köznyelven szóljanak, és a nyelvi hibákat, vétségeket, amelyek a tanulók beszédében előfordulnak, módszeresen és következetesen, kellő figyelmet fordítva rájuk kijavítsák, valamint a gyerekek nyelvérzékét a tiszta és helyes beszédre hangolják. A diákokat önművelésre kell serkenteni, hogy nyelvérzékük az olvasás és írás útján csiszolódjon és a felnőtté válás korára teljesen kiforrjon. Ebben a korban az egy csoportozhoz való tartozásnak nyelvhasználati velejárói, illetve feltételei vannak, miszerint aki a csoport tagja kíván lenni, annak el kell sajátítania, majd követnie kell azokat az íratlan normaelveket, amelyek a csoportot egyedik. A diáknyelvről van itt szó, annak terminológiájáról, az olyan szavakról és kifejezésekről, mint például a biosz, föci, töri, horog, karó, suli, gimi, csaj, pipi, tesó, hapsi, pasi, szerelés (ruházat), ráz, csápol, horpaszt, stíról, smárol, betermel, klassz, oltári, apasztja a létszámot, döglük utána stb. Szóhasználatukat ötletesség, szinonimagazdagság jellemzi, de ugyanakkor nem áll távol tőlük a pongyolaság, a durvaság és a közhelyek is jól kivehetők beszédükből. „Minthogy pedig ez az életszakasz az önállósodás szakasza, a fiatalok nyelvükben is határozottan eltérni törekcsenek a felnőttektől, ezért a »különbözési vágy, az újítási kényszer, a nyelvi credetiség, a

nyers, harsány, ironikus, határozott és őszinte, szókimondó stílus«, illetőleg a köznyelvtől való tudatos eltérés általában jellemzi a fiatalokat. Sajátos nyelvhasználatuk egyszersmind a csoportba tartozást is jelképezi” (Kiss 1995). Ennélfogva titokzatosabb és izgalmasabb az argót beszélni, mint a felnőttek nyelvén szólni. Amellett pedig nemcsak a fiatalok nyelvére jellemző a különbözősre való törekvés, hanem a felnőttekére is, ezt bizonyítják a csoportnyelvek. A csoportnyelvek olyan társadalmi nyelvváltozatok, amelyek a szaknyelvekkel ellentétben inkább magánérdekűek. Az azonos érdeklődési körű emberek csoportja hozzá létre a szórakozáson, kikapcsolódáson, hobbin alapuló nyelvváltozatokat. Ilyen csoportnyelv a horgászok, kertészkedők, kártyázók nyelve, a gyereknyelv. A nyelv mindig törekszik a változatoságra, a sokoldalúságra: az emberek unalmasnak érzik a megszokott formákat, és változtatnak a jól bevált kliséken. Az persze vitatható, hogy az újításoknak milyen a stílusértékük. A csoportnyelvek mellett jelentős a nyelvjáráások és a köznyelvi norma viszonya is. Azok az emberek ugyanis, akik egy bizonyos nyelvjáráásban tanulnak/tanultak meg beszélni, bár elsajátítják a köznyelvet, de mindig az elsődlegest, az otthonról hozottat érzik sajátjuknak. Azaz: egy magyarcsernyei fiú, aki Kanizsán jár középiskolába, a bánáti tájszólás sajátosságait követve kirekesztődik az osztályközösségből, és olykor viccelődés, gúny tárgyává válik. Igyekszik alkalmazkodni, elsajátítja a többiek által követett konvenciókat és befogadják. De hazatérve természetesen ismét szülőfalujának a tájszólását használja, hisz ezt érzi sajátjának, ez az ő szűkebb anyanyelve. Ha kitartana az észak-bácskai nyelvváltozat mellett, bizonyára ugyancsak a perifériára szorulna, különckek, finomkodónak titulálnák.

A nyelvi igénytelenség kezdetét abban látom kibontakozni és műveletlenül tovább burjánzani, hogy van egy szint, egy olyan határ, amelyen ha túljut az egyén, már nem tud visszatérni. Értve ezalatt, hogy ha az egyén szándékosan igénytelen, de tudatában van nyelvbéli henyességének, és bármikor fel tud hagyni vele – még nem igazán súlyos a helyzet, amíg az előbb említett szinten túl nem lép –, ha az alkalom úgy hozza, hogy a köznyelv igényességével fejezze ki magát. Szándékosan vulgáris olykor a színész játék közben a színházban, vagy az öltözőben, ha durván kifakad, mert nem kapta meg a fizetését, de ha előadás után interjúra kéri fel, tisztán és választékosan válaszol a kérdésekre. Szűk baráti körben ki-ki úgy beszélhet, ahogy neki tetszik, de a nyilvánosság előtt nem. A legnagyobb baj az, hogy a durva stílust a legtöbb ember természetesnek veszi, pedig senki sem kapott jogot arra, hogy nyilvánosság előtt, a munkahelyen, a vonaton, ahol mások is hallják, ilyen szavakat használjon. Az emberi magatartásnak a nyelvi magatartás, a beszéd szerves része.

Másodszor a nyelvhasználati lelkiismeretesség az, amely meghatározza, hogy az egyén hogyan viszonyul a nyelvéhez. E lelkiismeretnek a birtokában igé-

nyességre törekszik, és úgy érzi, hogy tartozik annyival mind az anyanyelvének, mind a környezetének, hogy helyesen és értelmesen éljen vele. Nem rest utánanézni egyes szók írásmódjának, szót emelni, ha nyelvi hibát észlel, tanulni, mert helyesen kívánja használni a nyelvet, amelyen megszólal.

Harmadikként említem azt a kétrétű nyelvi igénytelenséget maga után vonó problémát, amely kódkorlátozás miatt következik be. A kód általában egyfajta ábrázolás, egy bizonyos információ konvencionális jelekkel történő rögzítése. A kód korlátozottsága akkor áll be, ha nincs annyi jel, ahány jelölt, ha kevesebb a rendelkezésre álló szó, mint a megnevezni kívánt fogalom. Így például a magyar nyelv a havat és jeget csak egy-egy szóval tudja megnevezni (ellentétben az eszkimókkal, akiknek több mint húsz szavuk van a hófajták jelölésére), ha pontosításra van szükség, akkor körülírja: porhó, kásás jég stb. Bár a nyelv rugalmas és kreatív, alkalmas új jelek létrehozására, a megszólalási készség korlátozottsága mégis fennáll, mégpedig kétféleképpen:

1. Amikor épp a többnyelvűség gátolja a beszélőt abban, hogy a már meglévő és megfelelő jeleket alkalmazza. Abból adódólag ugyanis, hogy két, illetve több nyelvet ismer az egyén, a beszéd szintjén a nyelvek között interferenciára kerül sor. Az interferencia hullámzavart, hullámütközést jelent, amelyet általában a hasonlóságok vagy a vélt hasonlóságok okoznak. A nyelvek egymásra hatása éppen ilyen közvetett módon a legérzékenyebb, ez figyelmeztet arra, hogy a két- vagy többnyelvűségnek negatív eredményei is lehetnek. A nyelvek kölcsönhatása révén hibák is keletkezhetnek, mivel a hasonlóság tévutakra is vezethet. Ez hangsúlyosabb odafigyelést igényel, annál is inkább, mivel nálunk is fennáll ez a helyzet, a környezetnyelv igencsak rányomja bélyegét nyelvhasználati szokásainkra mind a szóképzés, mind pedig a nyelvtani rendszer területén. A kétnyelvűség gyakori velejárói a hiperkorrekciók és nyelvi tükrözések. Tükrözésekről beszélünk akkor, ha egy idegen alakot szóról szóra lemásolunk. Például referát, honorár, glikóza. Már nemcsak tükröszavak fordulnak elő fordításainkban, hanem tükrörkifejezések, tükröszervezetek is: átmesélte a filmet – prepričanje filma, nem eldobni való – nije za bacanje, rövidebb-hosszabb – kraće-duže, nyáron-télen – leti i zimi. Az eredeti viszonyokat megőrző kód nem mindig utánzó leképzés, hanem elégtelen kódváltás vagy túlkódolás eredménye. Az előbbi esetében a cena (ár) példájára a magyar ár kiszorítja a díjat: a szállítás díjjegyzéke helyett gyakran hallani a szállítás árjegyzékéről. Túlfordítás jelentkezik, ha egy nyelv szempontjából felesleges, már meglévő elemet is átveszünk, ha a szerb krevetski čaršav, stolni čaršav mintájára a magyarban ágylepedőt emlegetünk. Az idegen szavak kiszorítják a már meglévő magyar szókat, újszerűségükkel, idegenségükkel izgalmasabbnak tűnnek, és a nyelvi kompetenciájában elbizonytalanodott beszélő ezek használatát tekinti igényesnek, egyetemesnek, követendőnek.

2. A másik véglet, amely szintén a kódkorlátozottság rovására írható, a nyelvi provincializmus. Pongyola stílus alatt olyan nyelvi sajátságokat értek, mint amelyeket az igénytelen nyelvi beszélők magukénak vallanak. A pontatlan fogalmazás annak következménye, hogy mondanivalónk logikátlan, ezért vagy szükséztelenségbe vagy bőbeszédűségbe torkollik. Forrása lehet a nyelvi felületesség is: szavaink, kifejezéseink nem pontosan felelnek meg a tartalomnak. Például a töltelékszavak: izé, hogy is mondjam csak, szóval stb. gyakran teszik pongyolává beszédünket. Szószaporítók a terpeszkedő kifejezések: A tudósok már régóta tanulmányozást végeznek, hogy kiderítsék a jelenség okát. Versenyzőnk még nem rendelkezik hibaponttal. Pongyolaságnak minősül a tau-tológia is: keressük a megoldás módját-mikéntjét. A nyugdíjakat igazán valóban kifizetik.

Ezek nyelvi igényessége minimális, szókészlete kisszámú szóra redukálódott, és bár a nyelv nem fedi teljes mértékben a gondolkodás bonyolult rendszerét, a pongyola, henye nyelvi viselkedés következtében még nehezebbé válik az alkalmazkodás a rohamosan fejlődő társadalom feltételeihez.

IRODALOM

- Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995
- Kovalovszky Miklós–Grétsy László szerk.: *Nyelvművelő kézikönyv*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983
- Papp György: Beszédhelyzeti kötődésű kölcsönszavak és közlési interferenciák a jugoszláviai magyarság nyelvében. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 1995
- Réger Zita: *Utak a nyelvhez*. Nyelvi szocializáció – Nyelvi hátrány. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990
- Szépe György–Zimmermann Claudia: Nyelvpolitikai keret a kisebbségi magyarság kérdésköréhez. In: Kassai Ilona szerk.: *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest, 1995